

РОЗДІЛ 3.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ ТА ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Аналіз залежностей та оцінювання детермінант впливу глобалізаційно-інтеграційних процесів на конкурентоспроможний розвиток вітчизняного сільського господарства

Функціонування аграрного сектору національної економіки в умовах глобалізації та з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку України в останні десятиріччя характеризується суттєвими системними особливостями і структурними зрушеннями. Йдеться, насамперед, про значну капіталізацію та концентрацію аграрного виробництва в стислі терміни, стрімкий вихід нашої країни на світовий продовольчий ринок та об'єктивне позиціонування як одного з найбільших виробників продовольства у Європі та світі, модернізацію основних засобів і технологій, оптимізацію зайнятості в аграрному секторі. Протягом останніх п'ятнадцяти років експорт агропродовольчої продукції нашою країною збільшився у 6 разів і становить 1 % від світового експорту продукції АПК при 0,7 % населення та 0,4 % території. Імпорт продукції сільського господарства збільшився у 5 разів і становить 0,4 % від світового імпорту АПК.

З іншого боку, вказані позитивні зрушення супроводжуються проблемами деградації агроландшафтів і зниження природної продуктивності земель та інших ресурсів, неефективною спеціалізацією виробництва й недостатнім державним і суспільним контролем за його веденням, високою енерго- та ресурсоємністю виробничих процесів. До цього додаються проблеми слабкої організації розвитку сільських територій, їх депресивності, недостатньої диверсифікації видів діяльності, безробіття або самозайнятості переважної більшості сільського населення, його зuboжіння, погіршення якості та зниження рівня життєдіяльності.

Наступна сукупність проблем пов'язана з повільним впровадженням інновацій, недостатнім урахуванням особливостей вітчизняних продуктивних сил та виробничих і соціально-трудовак відносин. Не набула завершальних рис земельна реформа, подальшого

розвитку потребують фондовий та страховий ринки, фінансово-кредитний механізм господарювання, вимагає удосконалення державна демографічна й соціальна політика.

З метою розгляду впливу глобалізаційно-інтеграційних процесів на конкурентоспроможний розвиток національного сільського господарства слід виходити з тієї позиції, що конкурентоспроможність є основою економічного зростання і добробуту суб'єктів господарювання. Отже, аграрне виробництво має стати високоефективним, з експортоспроможним сектором економіки та з орієнтацією на виробництво тих видів сільськогосподарської продукції, що матимуть великий попит на зовнішніх ринках за своїми якісними і ціновими параметрами. У процесі аналізу конкурентоспроможності виробництва продукції розглядають порівняльні переваги товарів за методикою, яка одержала відповідну назву.

Ґрунтуючись на класичній інтерпретації змісту порівняльних переваг товарів, можна стверджувати, що провідна роль тут належить витратному механізмові як вирішальному чинникові формування міжнародної торгівлі. Однак, на нашу думку, вона повинна розглядати і потенційні конкурентні ознаки товару, тобто його переваги в довгостроковому аспекті, адже споживчі уподобання зазнають змін, тому можуть змінюватися й пріоритети у здійсненні зовнішньоторговельної діяльності. Потрібно враховувати, що у процесі зовнішньоторговельної діяльності ціна виробленої продукції зазнає змін у бік збільшення з урахуванням витрат на зберігання та її перевезення.

Слід брати до уваги і той факт, що країни, які є суб'єктами експортно-імпорتنих операцій на ринку продовольства, зважаючи на його недосконалість у плані конкуренції, застосовують заходи протекціонізму і лібералізації, які розглядаються як тарифні регулятори, під впливом яких можуть змінюватися потенційні порівняльні переваги.

На противагу, із застосуванням заходів лібералізації, утворенням корпоративних економічних регіональних структур і зміцненням позицій ТНК мають враховуватися економічні характеристики виробництва товару (ціна, собівартість тощо).

Звідси визначення міжнародної конкурентоспроможності окремих видів сільськогосподарської продукції із застосуванням методології обчислення індексу *RCA*, яка оперує даними щодо вартості експорту й імпорту досліджуваних товарів, не може вважатися вичерпним, оскільки не враховує економічної ефективності виробництва продукції в країні та величини відповідних витрат [3, с.116–121]. Іншим показником, який широко використовується у світовій практиці для оцінки порівняльних

переваг, є індекс витрат внутрішніх ресурсів (Domestic Resource Cost, DRC). Він відображає відносну ефективність внутрішнього виробництва певного виду продукції в конкретній країні у контексті його конкурентоспроможності на зовнішньому ринку. Ця методика вперше була використана в Ізраїлі у 1956 р. як систематична база для прийняття інвестиційних рішень [7, с. 60–63]. Показник DRC передбачає співвідношення альтернативних витрат внутрішнього виробництва (вартість використаних основних ресурсів – землі, праці та капіталу і нетарифних ресурсів) з доданою вартістю у цінах на кордоні. Якщо $DRC < 1$, альтернативна вартість витрачених внутрішніх ресурсів менша, ніж дохід від чистого експорту, тобто внутрішнє виробництво є ефективним і конкурентоспроможним [10, с. 273–250].

Ця модель передбачає залучення теорії трудової вартості та цінового співвідношення двох товарних позицій при торгівлі ними між двома країнами. Однак країни можуть пропонувати на продаж багато товарних позицій. Звідси впливає необхідність удосконалення методичного підходу для визначення цінових порівняльних переваг групи товарів.

Обчислення результативного індексу не вважається складною дією, однак при розрахунку показника відносної ефективності виробництва товару по країнах світу важливо дотримувати єдиної бази порівняння, що задовольнятиме критерій тотожності. Отже, при вивченні порівняльної переваги групи товарів за цією методикою складно з'ясувати, який саме товар таких переваг не має. Орієнтиром слугуватиме найнижчий показник порівняльних переваг певного товару. Таким чином, розглянута методика ґрунтується на визначенні порівняльних переваг. Цей принцип відповідає положенням теорії альтернативної вартості.

Крім того, при визначення порівняльних переваг якогось товару варто брати до уваги, що у країнах світу об'єктивно є різним рівень оплати праці. хоча цю обставину не можна розглядати як превалюючу, адже ціну виробництва формують і витрати капіталу.

При формуванні цін на вітчизняну сільськогосподарську продукцію враховують як фактичну, так і нормативну собівартість продукції. Частка оплати праці в нормативній собівартості аграрної продукції коливається в достатньо відчутному діапазоні, досягаючи 25%, а питома вага витрат на виробництво кормів при виробництві тваринницької продукції може бути вищою більш як удвічі.

Цей приклад ще раз доводить, що методично правильно при визначенні величини порівняльних переваг спиратися на ціну виробництва продукту.

Ранжирування індексів конкурентних переваг сільськогосподарської продукції в деяких країнах світу наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Ранжування індексів порівняльних переваг по країнах світу*

Країна	Вид продукції								
	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза	Насіння олійних культур	Цукор	Молоко	Яловичина і телятина	Свинина	М'ясо птиці
Австралія	7	5	–	7	1	4	10	8	8
Болгарія	3	4	6	6	9	3	8	12	15
Бразилія	14	–	10	12	–	7	4	9	2
ЄС	6	7	9	11	7	13	13	6	4
Канада	5	1	5	8	–	15	11	2	9
Китай	12	–	7	–	2	9	3	5	7
Мексика	11	11	8	9	–	11	5	7	12
Нова Зеландія	10	9	12	–	–	6	1	10	6
ПАР	9	–	4	5	–	5	2	4	11
Російська Федерація	1	2	3	1	3	2	9	13	14
Румунія	8	10	13	2	6	14	7	11	13
США	4	6	1	4	4	12	14	3	5
Туреччина	13	8	11	10	10	10	15	–	3
Японія	15	12	14	13	8	8	12	1	1
Україна	2	3	2	3	5	1	6	14	10

*Джерело: розраховано автором.

Застосування цієї моделі дасть можливість виявити види продукції, які забезпечать порівняльні конкурентні переваги у світовому вимірі. Отже, певні країни зможуть спеціалізуватися на їх виробництві та займуть відповідний сегмент на міжнародних ринках.

Для аналізу, порівняння і проведення відповідних розрахунків було залучено п'ятнадцять країн, щоб за допомогою розглянутої методики виявити, чи має національний аграрний сектор потенційні порівняльні переваги за ефективністю виробництва продукції рослинництва.

Аналітичні розрахунки виявили, що у вирощуванні пшениці та кукурудзи Україна посідає друге, а олійних культур і ячменю – третє місце.

Вище значення порівняно з Україною порівняльної переваги по виробництву зерна пшениці серед аналізованих країн світу за досліджуваний період має лише Російська Федерація, з індексом 8,90. Це впливає із найнижчої у групі ціни виробництва – 86,97 дол./т. Найнижчу відносну ефективність вирощування пшениці виявлено щодо Туреччини, Бразилії та Японії.

Світовим лідером у вирощуванні ячменю є Російська Федерація, однак за рівнем порівняльної ефективності вона дещо поступається Канаді внаслідок вищої ціни виробництва. Так, індекс порівняльних переваг (ІПП) останньої є найвищим у групі – 11,461. Україна виправдовує свою провідну позицію у світі за обсягами експорту зерна ячменю, посідаючи третє місце за аналізованим критерієм (ІПП=7,563). Слабку порівняльну конкурентну позицію виявлено в Японії (ІПП=1,992), яка не спеціалізується на виробництві й експорті даного виду зерна.

За індексом порівняльних переваг по вирощуванню насіння олійних культур лідує Російська Федерація – 4,25. В Україні цей показник нижчий на 17,5 % , а в Румунії – на 16 %. Таким чином, ІПП у даному випадку виправдовує провідні позиції двох пострадянських країн стосовно обсягів виробництва насіння соняшнику у світі. У свою чергу Японія має найнижче значення порівняльних переваг – 1,461.

Порівняльна ефективність виробництва цукру характерна переважно для тропічних країн, які отримують цукор-сирець із тростини як дешевшої сировини порівняно із цукровими буряками. Зокрема, серед досліджуваних 15 країн Австралія має найвищий показник (ІПП=5,349). Хоча Україна посідає у групі 5–те місце (ІПП=2,769), але фактично вона на дві позиції випереджає країни ЄС, де ціна виробництва цукру на 35 % вища. Найнижча величина порівняльних переваг у виробництві цукру в Туреччині (ІПП=1,961).

Україна є абсолютним лідером за величиною індексу порівняльних переваг щодо виробництва молока і молокопродуктів (ІПП=4,14), але не входить у перелік десяти найбільших світових його виробників (рис. 1). Причому даний індекс в 1,18 раза перевищує значення найближчої за цим показником країни – Російської Федерації. Один із провідних експортерів молочної продукції (у перерахунку на молоко) – Нова Зеландія – посідає у групі лише 6–те місце (ІПП=3,264), а лідер з його виробництва США – 12–те (ІПП=2,365). Слід зазначити, що ціна

виробництва бразильського сирого молока на 34,5 % нижча від новозеландського, проте індекс порівняльної переваги останнього на 2,45 % вище.

Стосовно продукції тваринництва потенційні порівняльні переваги виявлено тільки щодо яловичини, телятини, свинини, м'яса птиці, але стверджувати, що наша країна визнана постачальником великих обсягів тваринницької продукції на світовий ринок немає підстав. Виявлено, що у групі країн, до яких віднесено й Україну, за потенційними порівняльними перевагами вона посідає шосте місце за виробництвом яловичини і телятини, м'яса свиней і птиці – чотирнадцяте і десяте.

Наведені на рис. 2 індекси порівняльних переваг виробництва яловичини, м'яса свиней і птиці свідчать, що наша країна поступається за ними державам ЄС (по свинині майже на 40%) та Японії (рис. 2). Причому остання – безсумнівний лідер за величиною порівняльної ефективності цих видів продукції тваринництва.

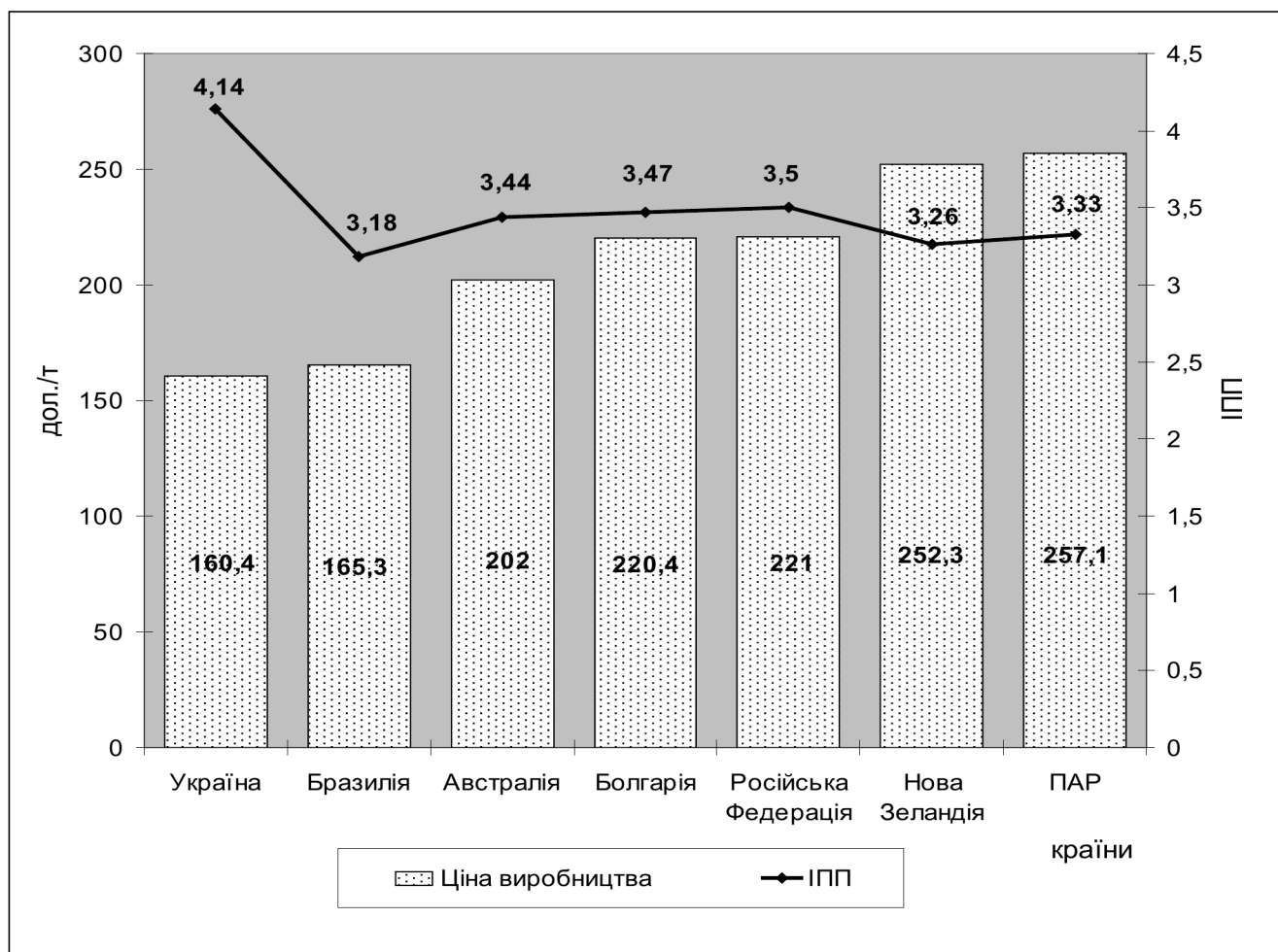

Рис. 1. Індекс порівняльних переваг і ціна виробництва молока у деяких країнах світу

Джерело: розраховано автором [1, 6, 9].

Відповідно до аналітичних даних за виробництвом традиційних для країн ЄС видів аграрної продукції вони мають низьку ефективність. Хоча, як було показано вище, за методологією розрахунку індексу відносної експортної конкурентоспроможності висновок буде іншим, що можна пояснити невраховуваністю протекціоністських заходів.

Як з'ясовано, індекси порівняльних переваг нашої країни за великим переліком продукції рослинництва достатньо високі для того, щоб вона мала можливість в оглядовому майбутньому стати учасником Спільного аграрного ринку Європи. Слід наголосити на важливості приєднання нашої країни до Спільного аграрного ринку Європейського Союзу з огляду на загострення конкурентної боротьби між країнами, в якій вони можуть зазнати відчутних втрат.

До того ж у глобальному вимірі зростає потреба удосконалення ринкової торгівлі сільськогосподарською продукцією відповідно до вимог часу, що породжує проблему нестачі продовольства у світовому вимірі. Звідси набуває ваги питання багатofункціональності аграрного сектору, відповідно й проведення секторальних реформ.

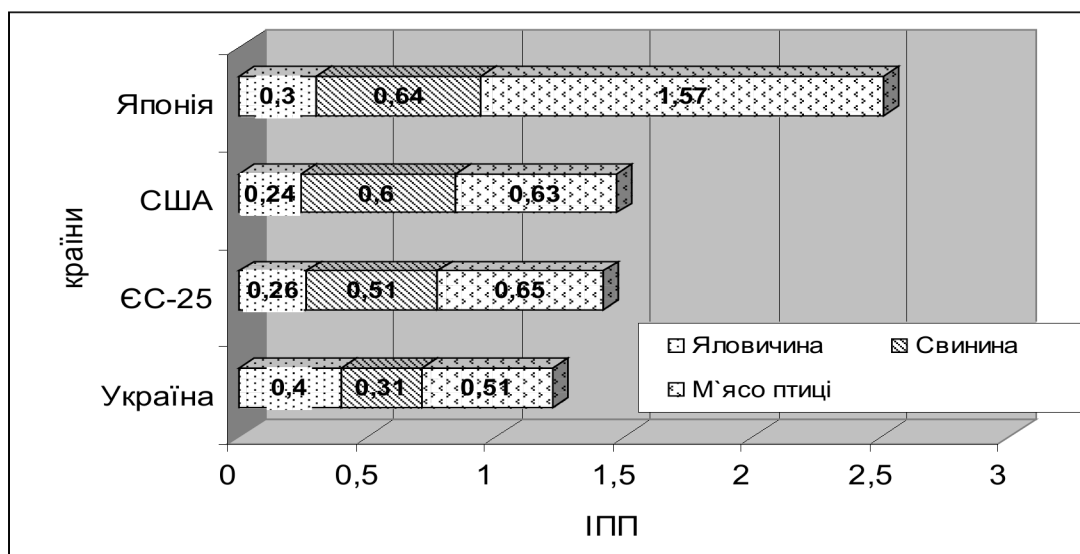

Рис. 2. Індеси порівняльних переваг виробництва деяких видів тваринницької продукції

Джерело: розраховано автором [1, 6, 9].

Результати дослідження доводять важливість ролі національної економіки та її складових, у тому числі аграрного сектору, у світовій економічній системі в умовах розробки стратегії просування на зовнішній ринок та прояву глобалізації й інтеграційних процесів. Аграрний сектор економіки визначальною мірою впливає на формування

конкурентної позиції національної економіки на світовому ринку, що пояснюється його високим потенціалом.

Україна втрачає позиції на світовому ринку по продукції рослинництва та тваринництва. По провідних позиціях продовольчих товарів – м'ясо і молокопродукції, зернових і зернобобових наша країна відчутно знижує свою питому вагу у світових показниках їх виробництва.

На початку третього тисячоліття світовий ринок аграрної і продовольчої продукції зазнав певних змін, насамперед це збільшення торгових операцій, втрата провідних позицій постачальників на світовий ринок агропродовольства країнами, що розвиваються.

Для більших конкурентних переваг вітчизняних товаровиробників необхідно підвищити ефективність внутрішнього аграрного виробництва. Наприклад, трудомісткість продукції та ефективність сільськогосподарського виробництва в Україні у рази (а в окремих випадках – у десятки разів) нижча, ніж в інших країнах світу. Якщо в США затрати праці на виробництво молока становлять 0,4 люд.-год/ц, то в Україні – 8,7 люд.-год/ц. Вагомою проблемою залишається технологічне відставання сільськогосподарського виробництва України порівняно з розвинутими країнами світу. Наша держава поступається за основними показниками ефективності виробництва: продуктивності праці, техніко-технологічної забезпеченості, енергоємності, урожайності сільськогосподарських культур, продуктивності худоби. Катастрофічно зменшуються технічні ресурси господарств, ще не набули широкого впровадження сучасні новітні технології, недосконала система фінансового забезпечення галузі, що має бути зорієнтована на вимоги СОТ та ЄС.

Іноземні дослідники Б. Балас, Л. Скот, Т. Воллрат запропонували альтернативний набір показників конкурентоспроможності – індекс відносної експортної конкурентоспроможності (Relative Export Advantage Index – RXA), індекс відносної залежності від імпорту (Relative Import Penetration Index – RMP) та індекс відносних торговельних переваг (Relative Trade Advantage Index – RTA), які базуються на інформації про обсяги зовнішньої торгівлі та призначені в основному для міжнародних порівнянь, хоча їх можна використовувати й для визначення конкурентоспроможності окремих регіонів і розраховувати для певного товару або товарної групи [2, 8, 11, 12].

Індекс RXA визначають як співвідношення частки країни у світовому експорті певного товару до її частки у світовому експорті всіх інших товарів. Значення цього індексу інтерпретується таким чином: якщо він більше 1, то країна має порівняльні конкурентні переваги щодо експорту даного товару, якщо ж менше 1, то це вказує на конкурентні недоліки.

Індекс відносної залежності від імпорту є дуже подібним до індексу RХА, але з тією різницею, що у даному випадку до уваги беруть імпорт. Якщо значення індексу RMP більше 1, то залежність від імпорту висока, якщо ж менше 1, то вона низька, тобто спостерігаються порівняльні конкурентні переваги. Індекс відносних торговельних переваг слугує для міжнародних порівнянь експортних можливостей. Якщо з його допомогою визначати конкурентні відносні переваги певного товару, то додатне значення свідчить про їх наявність, а від'ємне – про те, що він ними не володіє. Якщо ж залучати для оцінки конкурентоспроможності обидва показники, тобто експорту й імпорту, то можна аналізувати сприятливі чинники збільшення обсягів торгівлі в міжгалузевому аспекті.

Аналіз отриманих значень RТА дає підстави для висновку, що конкурентоспроможність тваринницької продукції значно нижча, ніж продукції рослинництва. Зокрема, з обраних для дослідження продуктів цієї галузі свинина, м'ясо птиці та яйця не були конкурентоспроможними на світовому ринку протягом аналізованого періоду, про що свідчать від'ємні значення індексу RТА та значення індексу RСА, наближені до нуля.

Поряд із цим у динаміці по роках простежується відчутне зниження рівня конкурентоспроможності яловичини. Найвищі порівняльні переваги на світовому ринку щодо продуктів тваринництва мають молокопродукти, частка яких у структурі експорту тваринницької продукції найвища.

Варто зазначити, що найбільш конкурентоспроможним товаром є соняшникова олія. Виробництво її в Україні постійно зростає, на внутрішньому ринку вона практично витіснила іноземних конкурентів, збільшуються й обсяги українського експорту цієї продукції. За досліджуваний період соняшникова олія стала найбільш конкурентоспроможним товаром вітчизняного агропромислового експорту, а індекс її відносних торговельних переваг коливався від 21,99 до 48,92.

У процесі дослідження виявлено високі показники індексу відносних торговельних переваг, які зумовлені експортною конкурентоспроможністю та практично відсутністю імпорту в Україну насіння соняшнику.

Найбільш конкурентоспроможною зерновою культурою, вирощуваною в Україні протягом останніх десяти років, є ячмінь. Він посідає друге місце у вітчизняній структурі виробництва зерна, завдяки чому наша країна вийшла в лідери світового експорту цієї культури. Індеси RСА та RТА для ячменю протягом досліджуваного періоду мали стабільно високі значення, тоді як індекс RMP наближається до нуля.

На сучасному етапі соціально-економічний стан аграрної сфери України відчутно ускладнився. За всі роки розвитку незалежної

суверенної держави не вдалося досягти більш-менш стабільної фінансової ситуації, подолати низку негативних тенденцій в економіці сільськогосподарського виробництва. Причинами недостатнього рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішньому продовольчому ринку є: низька ефективність галузі, невідповідність структури українського експорту попиту країн світу на її продукцію, нерозвиненість інфраструктури аграрного сектору, недостатність державного цільового фінансування. Економічна діяльність держави повинна будуватися на головному принципі: «ринок – наскільки можливо, державне регулювання – наскільки необхідно».

Для розв'язання існуючих проблем слід реалізувати такі заходи: розбудувати сучасну інфраструктуру аграрного ринку, створити спеціалізовані банки для кредитування сільськогосподарських підприємств на пільгових засадах, збільшити експортний потенціал вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції за рахунок покращення репутації України на міжнародному ринку, розвивати кооперацію господарств населення-виробників сільськогосподарської продукції, задіяти механізм кластеризації в аграрному секторі, налагодити співпрацю між виробниками сільськогосподарської продукції та дослідними установами. Рівень конкурентоспроможності формується під дією стимулювального впливу ринку. Для узгодження на ринку дій господарюючих суб'єктів необхідно визначити ринкові позиції конкурентоспроможності підприємств. Заходи щодо впровадження інноваційних технологій виробництва аграрної продукції, прискорення темпів впровадження досягнень науково-технічного прогресу забезпечать переведення агропромислового виробництва на конкурентоспроможний напрям розвитку.

Оцінювання конкурентоспроможності аграрного сектору – досить складне завдання. З одного боку, вона досить висока, оскільки тут виробляють життєво важливу продукцію, на яку існує стійкий попит. З іншого боку, внаслідок значних коливань доходів, а також впливу природних (біологічних) факторів, виробництво її має ризикований характер.

Переведення вітчизняного агропромислового виробництва на сучасну техніко-технологічну основу слід розглядати як вирішення докорінних завдань соціально-економічної стратегії та аграрної політики держави в умовах глобалізації з урахуванням експортоорієнтованого вектора.

Конкурентоспроможність країни або національної економіки як багатоаспектне поняття є надзвичайно дискусійним і доволі часто визначається як спроможність країни протистояти викликам світового

економічного середовища. На думку М. Портера, конкурентоспроможність на рівні національної економіки досягається через стан окремих її сфер і галузей, що забезпечують добробут нації. Головна мета держави, – писав він, – забезпечити власним громадянам достатньо високий та зростаючий рівень життя. Спроможність держави зробити це залежить не від якогось аморфного терміна «конкурентоспроможність», а від того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця та капітал» [5, с.134; 4, с. 86–93].

Саме на цей вислів авторитетного дослідника слід спиратися при формуванні умов для конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації.

Список використаних джерел до п.3.1.

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Зовнішня торгівля України у 2013 році: стат. зб. / [за ред. А. Фризоренко]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 106 с.
3. Лукашевич В. М. Глобалістика: [навч. посіб.]; [2-ге вид., доповн. та випр.] / В. М. Лукашевич. – Львів: “Новий Світ–2000”, 2005. – 440 с.
4. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер с англ. – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2001. – 896 с.
5. Портер М. Э. Конкуренция: учеб. пособ. / М. Э. Портер; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000. – 495 с.
6. Статистичний щорічник України за 2012 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Видавництво «Консультант», 2013. – 594 с.
7. Чепурина М. Н. Курс экономической теории / М. Н. Чепурина, Е. А. Киселева. – Киров : “АСА”, 1995. – 623 с.
8. Balassa Bela (1979), Intra-industry trade and the integration of developing countries in the world economy, in: Herbert Giersch, ed., On the economics of intra-industry trade, J.C.B. Mohr, Tubingen, 280 p.
9. Food and Agriculture Organization of the United Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://faostat3.fao.org/faostat-gateway/go/to/download/O/OA/E>.
10. Masters W. A., Winter-Nelson A. Measuring Comparative Advantage of Agricultural Activities: Domestic Resource Costs and the Social Cost-Benefit, Ratio. American Journal of Agricultural Economics. – 1995. – Vol 77. – P. 243–250.
11. Scott L. and Vollrath, T. L. (1992), “Global competitive advantage and overall bilateral complementarity in agriculture: a statistical review”, Economic Research Service, Washington D.C., P. 5 – 40.
12. Vollrath T. L. (1991), Theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage, Weltwirtschaftliches. – 1991. – 380 p.